

Գիտութեան և կրօնական գաղափարին միջև հակամարտութիւն կա՞յ: Ես, իմ մասին, այդ կէտը բնաւ չեմ նկատած, և փորձառութիւնը կ'ապացուցանէ որ ամէն դարերու մէջ եղած են ամուր հաւատացողներ, նշանաւոր գիտուններ ըլլալով: Ասոր պատճառը պարզ է. երկու կալուածները տարրեր են իրարմէ. առաջինը իրեն սահման ունի մեր զգայարանքներուն մասշտիկի շուրջակայութիւնները. իսկ երկրորդը նիւթէն վեր կը բարձրանայ զգացումի անսահման ոլորտին մէջ:

Հարկ չկայ ըսելու որ կ'անկարկեմ ֆիզիքական և բնական գիտութիւններուն, որոնք ինծի համար շատ ընտանի գիտութիւններ են, և որոնց մէջ տիրապէս իրենց փաստերը կը փնտռեն կրօնական գաղափարին հակառակորդները: Գիտական միւս ուղղութիւններուն մէջ երկու կալուածներուն տարբերութիւնը նուազ խտրունիկ կ'երևի, բայց ասիկա աչքի պատրանք մըն է. վասն զի գիտական ամէն ուղղութիւն իրեն մեկնակէտ ունի, նիւթական կարգի զննութիւն մը կամ զննութիւններու շարք մը:

Երկու կալուածները տարրեր են, սակայն անհաղորդ չեն իրարու, գէթ մարդուն մտքին մէջ, ուր անոնք կրնան հակադրել ու բռնի կը հակադրեն մէկը միւսին վրայ: Այս հակադրումը կը փոխուի իւրաքանչիւր անհատին վրայ իր ի գործ դրած կալուկապովը (emprise). ոմանք կ'ուրանան զգացումի կարողութեան բովանդակ արժէքը սրամախտութեան մէջ. ուրիշներ նոյն կարողութիւնը կը նկատեն իրրեւմտքին ամենէն ազնիւ ուժերէն մէկը: Առաջինները չեն ուզեր նիւթական կալուածէն դուրս ելլել, ուր զիրենք կ'առաջնորդէ զննութիւնն ու գիտական փորձառութիւնը. երկրորդները՝ նոյն իրողութեամբ՝ ամենաբարձր գաղափարներու կը վերանան, բոլոր իրերու ծագումին, մարդուն բնութեան և Աստուածութեան վերաբերմամբ: Այս երկու հակառակ ծայրերուն միջև միջանցքներ չա՞տ կան, բայց ասիկա զգացումի հարց մըն է, ուրիշէ չի կրնար համարարութիւն մը ծագել գիտական յառաջդիմութեան և կրօնական գաղափարին միջև:

Ես կը կարծեմ որ կրօնական գաղա-

փարը աւելի ատակ է նպատակու գիտական յառաջդիմութեան. վասն զի անիկա կը ձկտի դէպի տէր, դէպի ծագումը իրերուն, ու դէպի այդ նպատակն է որ կը նկրտի Գիտութիւնը անդու անգաղար: Ֆուստական Ակադեմիայի անդամակցելուն առթիւ Henri Poincaré կ'ըսէր Pascal ի հետ. «Աստուած փնտռել, զայն արդէն գտած ըլլալ է»: Ընթարիտը փնտռել՝ միթէ Աստուած փնտռել չէ՞, այսինքն գերագոյն ձըմարտութիւնը, և ասով չե՞նք կրնար կրօնական գաղափարը նկատել իրր յօրուոր ազդակ գիտական յառաջդիմութեան: Մինչև հոս զանց ըրի յիշել որ և է եկեղեցի: Գիտութիւնը կրօնք չունի, բայց գիտունը կրնայ ունենալ զայն՝ և այդ կրօնքը չի կըրնար հակառակորդ ըլլալ անոր աշխատանքներուն. վասն զի կրօնական սկզբունքները՝ ինչպէս փիլիսոփայական գաղափարները՝ միշտ զիրենք ընդունող միտքերու բարձրութեան կը համապատասխանեն:

E. L. BOUVIER

Մարդկային իմացականութեան մէջ, կրօնքը և գիտութիւնը բացարձակապէս երկու որոշ յարկաբաժիններ կը գրաւեն: Ո՛չ մէկ գիտութիւն ունէ կրօնքի դէմ թըշնամութիւն չունի, անչուտ այն պայմանով՝ որ այդ կրօնքը չյարձակի գիտութեան դէմ: Մարդիկ կրնան կրօնական ոգի և գիտական ոգի ունենալ միանգամայն, կամ միայն կրօնական ոգի և կամ միայն գիտական ոգի ունենալ: Ոչ մին և ոչ միւսը պատճառ չունին զիրար բացարձակապէս տարամերժելու:

PAUL APPELL

Գիտութեան նպատակն է ձըմարտութիւնը փնտռել իրողութիւններու այն կալուածին մէջ, զոր մենք կրնանք զննել. բայց ո՛չ երբեք զգացումի կալուածին մէջ, ուր բոլոր գիտական օրէնքները ո՛չ մէկ դեր և ոչ ունէ գործ ունին: Ուրեմն, գիտութիւնը չի կրնար հակառակ ըլլալ կրօնական զգացումի:

FERRIÉ

Այսօր հարց չի կրնար դրուիլ գիտնալու՝ թէ գիտութիւնը հակառակ է կրօնական զգացումի: Կրօնքը, իր և՛ս աւելի

գիտական ուսումնասիրութիւններովն է որ կը պարտաւորուի: Եւ զիտութիւնը, իր յաջորդական զիւտերովը, չի հաստատեր բան մը որ կրօնական վարդապետութեան հակասէ: Ասոնք երկու գործունէութիւններ են, որոնք կը բարդաւաճին առանց ընդհարումի: Նախապաշարումէ ազատ ամէն միտքի համար՝ անոնք պարտին նոյն իսկ մերձեցումի կէտեր գտնել իրենց հետազօտութիւններու անկեղծութեանը մէջ:

F. FOCH

Գիտութիւնը՝ ճիգ մըն է դէպի արարչազօրութիւն, կրօնքը՝ ճիգ մըն է դէպի Արարիչը:

EDOUARD BRANLY

Հարցը՝ զոր ինձ կ'ուզէք՝ կը թուի թէ ընդունակ է երկու տարրեր պատասխաններու, հոգեբանական կամ ընկերական տեսակէտներէ գիտուելով:

1. Փորձառական իրողութիւն մըն է թէ հոգեբանական ո՛չ մէկ անշարմարութիւն կայ կրօնական զգացումի և գիտական այն զգացումին միջև՝ զոր կրնանք գիտութեան ճաշակն ու սէրը անուանել: Երկու զգացումներն ալ միեւնոյն մտքին մէջ կրնան համագոյակցել կատարելապէս:

2. Հակառակէն՝ մարդիկ կրնան երբեմն գործնական ընդդիմադրութիւն մը տեսնել կրօնական զգացումի ընկերային ինչ ինչ ցուցակութիւններու և խորհելու ազատութեան և գիտութեան անհրաժեշտ վիճակներուն միջև: Գալիլէոսի տիեզերածնութեան և կամ Տարվիին կենսաբանական տեսութիւններու մասին ինչ որ ալ ըլլայ գիտունի մը կարծիքը, իրեն իրաւունք կը համարի խորհիլ՝ թէ այդ տեսութիւնները կրնան ազատօրէն բանաձևուիլ և վիճարանութեան առարկայ ըլլալ, առանց որ Հաւատաքնական տեսանք կամ Դոյտոնի գատաւօրները իրաւունք ունենան անոր հակառակելու: Այսուամենայնիւ, կը թուի թէ այսօրինակ ընդդիմադրութիւններ երթալով կը պակսին և հաւանութիւն չեն գտնիր հասարակաց կարծիքէն:

EMILE BOREL

Գիտութիւնը մեզի ուէ կերպով հակառակ չերեիր կրօնական զգացումին:

Կրօնական գաղափարը, ինչ որ ալ ըլլայ իր ձևը, բնական է մարդուն. իր ձևը միջավայրի ազդեցութիւնը կրելով հանգիւրձ՝ կախում ունի նաև միտքէ, զգայնութենէ, կեանքի փորձառութիւններով ընդունուած անձնական հակազդեցումէ, օւրիշներու կեանքով տրուած օրինակներէ, համայնքներու և անհատներու կողմէ զրննուած բարոյական կոտարելութեան մակարդակներու բաղդատութենէն:

Կրօնական գաղափարին ազդեցութիւնը բարոյականին վրայ անվիճելի է:

« Առանց պարտադրութեան և առանց հատուցումի (sanction) բարոյականը, ինչպէս նաև անդդիական եղափոխականներու օգտախնդիր բարոյականը, մտաւորականներէն և ի պէտս իրենց՝ չի նուաճ գրութիւններ ևն ամէն մասերով »: Մենք կ'ընդունինք այս կարծիքը զոր վերջերս արտայայտեց Dumont Wildon(*):

Մաքուր բարոյականի սնանկութեան այս լուրջ հարցը սկսած է զբաղեցնել այն մեծ միտքերը՝ որոնք զերծ են ամէն նախապաշարումէ և նոյն իսկ, ինչպէս կ'ըսեն, կրօնական ամէն ստրկութենէ:

Գալով ինձի, չեմ կարծեր՝ թէ բարոյականին վերականգնումը կարելի ըլլայ ձեռք բերել առանց օժանդակութեան կրօնական գաղափարի:

E. QUÉNU

Դրուած հարցին պատասխանել՝ քանի մը տողերով՝ զրեթէ անկարելի է: Պիտի փորձեմ սակայն, թէ և շատ թերի պիտի ըլլայ ան:

Բազմաթիւ են օրինակները մեծ գիտուններու՝ որոնք անկեղծ և եռանդուն հաւատք մը ունէին, այսինքն կրօնական զգացումէ շատ աւելի բան մը:

Եւ իրօք, զժողովրդէ հասկնալ ասիկա: Երբ քիմիաբան մը ուսումնասիրէ գայլախաղական եթերները, շատ զեզեցիկ զիւտեր կրնայ ընել սիլիկիտի բազալիթի իւրեաներուն վրայ, առանց առնչմով տարուելու եզրակացութեան մը յանգիլ սկզբնական մեղքի վերաբերմամբ: Ասոնք երկու անջատ կալուածներ են, և ինք կը բաժնէ զանոնք: Իրողութիւններն ալ կը հաստա-

(*) Mercure de France, 1925:

տեն՝ թէ այս բաժանումը կարելի է կարգ մը միտքերու համար:

Դաւով կրօնական զգացումին, ոչ մէկ ազերս չունի ան՝ ո՛չ այս կամ այն ճշգրիտ յայտնութեան և ո՛չ ալ որեւէ մեթոտաւոր հրամանակարարի հետ: Արդ, հնա՞ր է ուսումնասիրել գիտութիւնները, առանց բռնութեամբ տեսակ մը կրօնական սարսափէ սահող բնութեան հանդէպ, որ կը վարէ ամէն ինչ անողոք օրէնքներով, և որուն բոլոր մանրամասնութիւնները, որչափ զբուռաբաւ խելամուտ ըլլանք անոնց, նոյնչափ կը հարկադրեն մեզի անսահման սքանչացում մը:

Որքան խորը թափանցենք, այնքան աւելի պիտի տեսնենք՝ թէ ոչինչ գիտենք անհուն *սիսթեմ* (cosmos): Սակայն, մեր ազիտութեան տարածութիւնը արդեւք մը չէ մեր հիացումին խորութեան:

Charles RICHET

Անբանաւոր կը նկատեմ ես ընդդիմադրել կրօնքն ու գիտութիւնը, որոնք, ինչպէս ինծի կը թուի, պէտք է մեան իրենց որիչ կալուածներուն մէջ: Անոնցմէ մէկը միւսին դէմ լարել՝ ո՛չ մէկ օգուտ կրնայ ունենալ, և ասիկա, մանաւանդ գործն է անոնց՝ որոնք լաւ չեն սորված ո՛չ մին և ոչ միւսը:

Paul SABATIER

Անկարելի կ'երևի ինձ՝ քանի մը տողերու մէջ՝ իր ներկայացուցած տարրեր կողմնորոշ քննել այն հարցը, զոր ինձ ուղղելու պատիւը կ'ընէք: Հարկ էր արդարեւ սահմանել՝ թէ ի՞նչ պէտք էր հասկընալ գիտութիւն կամ կրօնական զգացում ըսելով. յետոյ հետազօտել՝ թէ ինչո՞վ կը զանազանին գիտութիւնն ու կրօնական զգացումը ա՛յս կամ այն ժամանակներու. և միեւնոյն թուականի մարդոց, և նոյն իսկ մէկ մարդու մէջ՝ իր տարիքին համաձայն. ապա նկատի առնել ինչ որ գիտութիւնն ու կրօնական զգացումը կրնան ազդել իրարու փոխադարձաբար, իրենց եղափոխումի զանազան աստիճաններուն մէջ:

Կը խորհիմ թէ այդպիսի ուսումնասիրութիւն մը չէք սպասել ինձմէ, այլ պարզապէս կը հարցնէք՝ թէ ոմանց հաստատած և ուրիշներու միտած գիտու-

թեան և կրօնական զգացումի ներհակութիւնը՝ համաձայն է տափակ իրականութեան թէ ո՛չ:

Այդ հորիզոնը միայն աչքի առջև ունենալով՝ կը կարծեմ թէ սապէս կարելի է պատասխանել. գիտութեան և կրօնական զգացումի միջև խիստ կախում մը չի կրնար ընդունուիլ մտակականապէս, և հարկ է խոստովանիլ, տեղեկանալով այլեայլ կիրքներու մէջ համբաւուած գիտուններու կենսագրութեան՝ թէ նոյն իսկ հակակրօն զազախարներ ունեցողները կրցած են մեծաքայլ յառաջանալ գիտութեան գիտնին վրայ. եղած են նախ ուրիշներ՝ ոչ աննշաններ՝ ինչպէ՞ս՝ Newton, Cassini, Herschell, Faraday, Biot, և այլն, որոնց գիտութիւնը իրենց բուն գրուածներուն կամ իրենց ժամանակակիցներուն վկայութեան համաձայն՝ լծորդուած է կրօնական անմխտելի զգացումներուն հետ:

G. BERTRAND

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ Ը

Տեսողութեան ծիւղն մէջ լուս. ստեպն է բոք Հին կանթեղի մի խորանի մօր մաւրաւէն, Ուր կը մաւրն բխր հեռակի ծուխ քեւերն Լոյսին երազն ու ձայներուն բխրեղ որ:

Ու միտաւ լրտեսիւնն է դառնամար Աղօթին պէս աւ կնից ա՛յլ շրթներուն թախանձաւէ անմուտ գաղտնիք. սիւներուն Վրայ կ'լցնէ բաւեւերուն բոք խաւ:

Մէկը միւսին ձեռք զրոյ կոյ մ'է հոլանի Գոգնեւ ամէն սիւն հին պարի մէջ բռնակն. Զի ծաղկեցուց իր նուագաւոր լուսնկան,

Բազկասարած էր լայն խաչին վրայ կ'աւիւնի Ասուածն՝ ամէն հեաղի համար ստեպն մի բոք, Լոյսին աւեւն ու ձայներուն բխրեղ որ . . .

Գանիւր:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ